

IZMEĐU EMANCIPACIJSKOG POTENCIJALA I TOTALITARNIH NAGNUĆA: SUDBINA ZAJEDNICE KAO SUDBINA AVANGARDE

Zrinka Božić, *The Community in Avant-Garde Literature and Politics*, London: Palgrave Macmillan, 2022, 183 str.

Ako je u naravi moderniteta, kako smatra Kosseleck (2006), svojevrsno permanentno stanje krize, tj. opetovano utjecanje tom konceptu kao polaznoj točki i prizmi za razmatranje različitih fenomena, tada tvrdnja da se danas nalazimo u osobitom (dakako, kriznom) historijskom trenutku koji na poseban način zahtijeva ponovno promišljanje pojma zajednice nije neočekivana. To što se takav trenutak može činiti tek ponavljanjem sa stanovitom razlikom ranijih prijelomnica što su se ispisale po tkanini historije ne čini ga ništa manje kriznim, no zato upućuje na lektiru koja bi mogla pomoći u njegovu boljem razumijevanju. Jedan od takvih ranijih kriznih trenutaka jest i onaj koji je početkom osamdesetih ponukao francuskog filozofa Nancyja da napiše svoj čuveni tekst *Razdjelovljena zajednica* (2004 [1983]), u čijem inovativnom promišljanju zajednice odjekuju filozofske preokupacije koje su se oblikovale i u seminalnim djelima ranijih desetljeća: pokušaji da se misli drukčija etika i politika su-života u trenutku kada se urušava državni komunizam, otvarajući prostor trijumfu individualizma, naizglednom odumiranju politike, ali i erupciji brojnih novih masovnih emancipacijskih

pokreta; u trenutku u kojem "u historiju upada jedna ideja 'komunizma', dok druga postaje živući leš" (Balibar 2014: 22). Nancyjevo utjecajno djelo i samo je nastavilo odjekivati čitavom raspravom o zajednici koja se potom isplela, započevši tekstovima autora kao što su Blanchot (1988 [1983]), Agamben (1993 [1990]) i Esposito (2010 [1998]) te protegnuvši se kroz ništa manje krizne devedesete.

I dok je međunarodni doseg te rasprave bio razmjerno šarolik – varirajući od prilično široke recepcije inicijalnog Nancyjeva teksta pa do posve nezadovoljavajuće recepcije Blanchotova priloga (usp. Božić 2022: 12) – u ovdašnjem teorijskom kontekstu ostao je, nažalost, osjetno ograničeniji. Domaćem su čitatelju s dvadesetogodišnjim počekom u prijevodu postali dostupni tek Nancyjev i Agambenov tekst, a reference na njih daleko su od sveprisutnosti. Ime koje se ističe odstupanjem od takve slike svakako je ono Zrinke Božić, književne teoretičarke koja je raspravi o zajednici i njezinim raznovrsnim anticipacijama, odjecima i implikacijama posvetila pozornost ne samo kao istraživačica u nekoliko svojih tekstova nego i kao nastavnica u sklopu kolegija koje je držala na različitim razinama sveučilišnih studija. Stoga ne čudi da je upravo zajednica središnji pojam njezine nove knjige, naslovljene *The Community in Avant-Garde Literature and Politics* i objavljene u izdanju Palgrave Macmillana koncem prošle godine. No ako je tema očekivana, rakurs kojim joj u toj knjizi pristupa svakako je inovativan i potrebno je o njemu napisati pokoju riječ.

U svojoj novoj studiji i još jednom povratku temi zajednice Božić naime naglasak nije stavila ni na opsežnu rekapitulaciju ranije rasprave, ni na njezinu daljnju teorijsku elaboraciju, ni na aplikaciju u trenutnoj historijskoj situaciji. Umjesto tih očekivani-

jih pristupa zanimanje za koncept zajednice združila je sa svojim drugim dugogodišnjim književnoteorijskim zanimanjem, onim za fenomen avangarde, a spoj dvaju problematskih očista – između kojih se perspektiva studije konstantno gotovo bešavno prebacuje – adresirao je i dopunio neke važne slijepe pjege na (uvjetno rečeno) objema stranama.

Kako se već u uvodu studije ističe, cjelokupna dosadašnja rasprava o zajednici – od Nancyjeva inicijalnog esaja pa do suvremenih izdanaka kao što je Gohov *The Reject: Community, Politics, and Religion After the Subject* (2015) – u potpunosti je propustila na ovaj ili onaj način adresirati pitanje avangarde. Pritom se ne radi o nasumičnom pitanju koje bi se silom nečijih osobnih istraživačkih interesa prikazivalo značajnijim propustom: veze avangarde i rasprave o zajednici mogu se, kako Božić pokazuje, uspostaviti na mnoštvu razina, počevši s genealoškom. Već Nancyjevi i Blanchotovi inicijalni prilozi raspravi o zajednici kao poticajnog su mislioca i svojevrsnog prethodnika identificirali Bataillea, francuskog intelektualca čija su promišljanja, koja je rasprava o zajednici reaktualizirala, izravna posljedica iskustva dodira s historijskom avangardom i sudjelovanja u avangardnim kružocima, baš kao što i neki od ključnih topoi rasprave svoje izravne prefiguracije nalaze u tekstovima i praksama avangardnih pokreta. Situacija je ista i u obrnutu smjeru: premda su kolektivnost i desubjektivaciju kao važne odlike avangardnih praksi primijetili brojni teoretičari avangarde – Božić kao najznačajnijeg među klasicima izdvaja Poggiolija (1975 [1962]) – istraživanja avangardnih praksi dosad nisu posezala za teorijskom raspravom o zajednici koja svoje začetke dužuje uvelike upravo tim praksama, kao što nisu ni preispitivala je li komunitarna narav avan-

gardnih projekata primarni uzrok njihove specifične historijske dinamike. *The Community in Avant-Garde Literature and Politics* stoga svojom perspektivom i temeljnim istraživačkim pitanjima doista donosi važan iskorak u odnosu na dosadašnja istraživanja ne samo u domaćem nego i u inozemnom teorijskom kontekstu, pri čemu taj iskorak čini u nekoliko koraka, provlačeći središnju provodnu nit kroz nekoliko komplementarno postavljenih tematskih čvorišta kojima su posvećena pojedina poglavlja.

U prvom poglavlju, naslovljenom "The Dis-/Appearing Community: The Avant-Garde, Politics, and Literature" Božić posvećuje više mjesta nego i u jednom od kasnijih poglavlja teorijskoj raspravi o zajednici kao nečemu drugom i većem od produkta povezivanja pojedinaca ili cjelovitih subjekata te njezinu neposrednom intelektualnom kontekstu. Time čitatelju pruža neophodan pregled najvažnijih autora i temeljnih teza te potom na postupnu elaboraciju tih teza nadovezuje i argumente u korist nužnosti njihova istraživačkog povezivanja s avangardnim praksama. Naglasivši da "ako iskustvo igra tako ključnu ulogu u konceptu zajednice, tada ni iskustvo avangardnih grupa, kolektiva i zajednica ne bi trebalo ostaviti po strani" (Božić 2022: 21), Božić se pita nije li i općenita sudbina avangarde usko uvezana s problematikom zajednice. Riječ je o pitanju što to poglavlje pretvara u svojevrsnu heurističku matricu ostatka studije; mjesto na kojem su izdvojeni i elaborirani temeljni koncepti što će svojim ponavljanjem objediniti komplementarne rakurse poglavlja koja slijede. Osim toga sintagma "sudbine avangarde" poslužila je i kao šlagvort adresiranju jednog od ključnih sporova u teoriji avangarde – rasprave o tome treba li taj pojam ograničiti na historijsku avangardu s početka dvadesetog stoljeća ili se njime treba koristiti trans-

historijski. Kako pri kraju prvog poglavlja tako i u ostatku studije Božić se odlučuje za svojevrstu dijalektičku sintezu: odbacuje čuveno Bürgerovo (2007 [1974]) restriktivno određenje, no pritom ne odlazi u suprotnu krajnost posve inflatorne upotrebe pojma avangarde. Ne ograničavajući pojam isključivo na tzv. historijsku avangardu, pri njegovoj transhistorijskoj uporabi vodi računa o historijskom kontekstu i historijskoj avangardi.

Drugo poglavlje, naslovljeno "Manifesting Dispossession: Politics of the Avant-Garde" na početku se bavi manifestom kao posebnim žanrom koji spaja (meta)umjetničke i političke preokupacije avangarde te svjedoči o paradoksima samopozicioniranja avangardista u historijskom vremenu i prostoru: između budućnosti i zagledanosti u prošlost, kolektivnosti i odijeljenosti od kolektiva. Jezgrovit pregled dosadašnjih pogleda na politiku avangardne umjetnosti otkriva potom kako je ključ u pozadini avangardne poetike i politike – najjasnije vidljiv upravo u manifestima koji je proklamiraju i svjedoče – razvlaštenje subjekta što razotkriva granice njegove samodostatnosti; isto ono čiji su kontinuirani emancipacijski potencijal prepoznale i desetljećima poslije rasprave o zajednici. No osim paralela Božić upozorava i na razlike, kao što i osim na emancipacijski potencijal upozorava i na potencijalne opasnosti. Tako će, citirajući Stimsona i Sholettea (2007: 10), primijetiti da diskurs o zajednici u poslijeratnoj Evropi "rijetko ostvaruje jedinstvo oko jedinstvenog ispravnog avangardnog predstavnika društvenog napretka, već se radije oblikuje oko decentriranih i fluidnih identiteta", odnosno da se u oba slučaja u pozadini emancipacijski primamljive desubjektivacije krije i opasnost zapadanja u imanentizam.

Treće poglavlje, "Literary Communities and the Political" najduže je poglavlje knjige i jedino je podijeljeno na tri potpoglavlja. U svakom od potpoglavlja raniji se ključni pojmovi poput zajednice, desubjektivacije, kolektivizma, radikalne inovacije itd. prepoznaju u ključnim segmentima konkretnih avangardnih praksi futurista (talijanskih i sovjetskih), nadrealista i ekspresionista. Božić pritom u odnosu na svaki od pokreta postavlja dva isprepletena pitanja: ono o političkom potencijalu umjetničkih djela futurista, nadrealista i ekspresionista te ono o njihovu kompleksnom i nerijetko proturječnom političkom samopozicioniranju i djelovanju, pokazujući istovremeno složenu međuuvjetovanost različitih aspekata nerijetko homonimnog koncepta politike književnosti, kao i njihovu konstitutivnu ovisnost o temeljnim konceptima postupno elaboriranim još od početka studije. Vrlo uvjerljivo argumentirajući izlaganje svoje ključne teze, poglavlje svraća pozornost i na neke čuvene polemike, poput one između ruskih i talijanskih futurista, Bretona i francuskih komunista ili Lukácsa i Blocha.

Četvrto poglavlje, "Experiencing Community: Theoretical Collectives and Circles" ostaje u žanru historijskog *case studyja*, no umjesto praćenja pojedinih avangardnih kružoka fokus zadržava na jednom autoru – Batailleu – i njegovu sudjelovanju u nizu kolektivnih projekata u međuratnoj Francuskoj. Osim što prati kontinuitet Batailleova nastojanja da se fašističkim tendencijama odupre na način na koji bi se ujedno suprotstavio i hladnoj racionalnosti kapitalističkog ili staljinističkog poretka, čime ocrta scile i haribde između kojih se smjestila i suvremena rasprava o zajednici, poglavlje pokazuje kako je Bataille – bez obzira na to što se u suvremenim raspravama pojavljuje kao pojedinačna figura

utjecaja – i sam produkt intelektualnih kolektiva u kojima je djelovao, odnosno da je njegova zaokupljenost komunitarnim neodvojiva od komunitarnih iskustava u kojima je sudjelovao.

Peto, pretposljednje poglavlje, "Totalitarian Subject(s) and Literature" adresira pak gorespomenuti bauk totalitarizma kritički rastačući mit o "nevinoj" (historijskoj) avangardi koja je svoj naprasni prekid doživjela sukobom s totalitarističkim fenomenima nacizma i staljinizma. Božić pokazuje kako je odnos avangarde i totalitarizma mnogo kompleksniji nego što bi se dalo zaključiti iz brojnih simplificiranih prikaza koji ih gledaju ili kao dispartne ili kao potpuno podudarne fenomene. Istovremeno s opetovanim naglašavanjem kompleksnosti i proturječja ipak izdvaja i analizira brojne paralele koje ne valja gubiti iz vida, ukazujući na analogije koje se kriju iza obraćanja masama (umjesto razlučivim pojedincima ili klasama), zagovaranja radikalnog raskida s prošlosti, dokidanja razlike između umjetnosti i života ili pak (ždanovljevske-staljinističke) figure umjetnika kao "inženjera duša". Kako naglašava, "okretanje imanentizmu nije jedina opasnost komunitarističkih projekata. Trebalo bi imati na umu da se na drugoj strani medalje emancipacijske politike desubjektivacije krije totalitaristički *Gesamtkunstwerk* što ga je elaborirala avangarda" (Božić 2022: 135).

Konačno, posljednje poglavlje udaljava se na trenutak od historijske avangarde kako bi se s istim fokalnim točkama posvetilo (postmodernom) fenomenu retroavangarde, oprimjerenom slovenskim umjetničkim kolektivom *Neue Slowenische Kunst*, tj. naročito njegovim glazbenim "krilom", bendom Laibach. Analizirajući Laibachov opus, Božić staje uz tezu kako su (historijska) avangarda i retroavangarda komplementarni fenomeni, pri čemu

retroavangarda nadilazi naivni karakter avangardne zagledanosti u radikalni napredak i uništenje starog radi izgradnje novog, suočavajući se s arhivima svjetske kulture te zamjenjujući ideju okretanja čiste stranice idejom stalnog ponavljanja (s razlikom). Citirajući Krefta (2015: 153), smatra da, unatoč toj razlici, nema nepremostive diskrepancije između retroavangarde i historijske avangarde; "obje su dio iste formacije, dok jedna prodire u budućnost, druga štiti estetsku formaciju od prijetnji neprevladane prošlosti". Pogled na retroavangardu ujedno je i analitička potvrda prije spomenutog teorijskog načela uz koje Božić staje, da pojam avangarde ne valja birgerovski ograničiti samo na tzv. historijsku avangardu i da nove fenomene koji se zaodijevaju istim imenom s historijskom avangardom povezuju suštinske zajedničke točke. Pritom je naizgled ironična činjenica kako je veći dio svoje istraživačke pozornosti ipak ograničila na historijsku avangardu rezultat ne birgerovski isključivih pozicija, nego uvjerenja da bi proučavanje svakog pojavnog oblika avangarde trebalo biti ukorijenjeno u (njegovu) historijskom kontekstu o kojem pojam avangardnog konstitutivno ovisi te činjenice da autorica ponajbolje poznaje upravo međuratnu (književno)historijsku konstelaciju.

Naposlijetku, premda je Božić već razmjerno dugo istraživački zaokupljena teorijskim problemom zajednice i (historijskom) avangardom, u svom je pristupu uspjela izbjeći opasnosti nostalgije koja se često uvuče u znalački diskurs o tim fenomenima: nostalgije spram tobože izgubljene arhaične zajednice kao panaceje negativnih strana moderniteta te nostalgije spram tobože jedinstvenog, neponovljivog, no neuspjelog projekta avangarde s kojim se po autentičnosti drugi umjetnički fenomeni ne mogu mjeriti. Božić vrlo otvoreno razot-

kriva svoju autorsku poziciju kao onu kojoj je vrlo stalo do emancipacijskog potencijala kondenziranog u konceptu zajednice i različitim avangardnim projektima, no ipak ih sagledava kritički, bez romantizacije i s jasno artikuliranom svijesti o opasnostima i nedostacima. Jednako uspješno u studiji održava i ravnotežu između teorijske i historijske perspektive, ne zapadajući ni u jednu krajnost, dapače, ukazujući čitavo vrijeme na relevantnost historijsko-genealoške pozadine odnosa koji se uspostavljaju teorijski i obrnuto. Konačno, studija je to koja – kako i priliči studiji što se bavi dvama fenomenima za koje je ključan koncept transgresije – na više načina nadilazi svoje jezgrene ambicije. Nije to tek vrlo uspješno pionirsko nastojanje da se obrade važne teme koje su stjecajem okolnosti ranija istraživanja dva-ju komplementarnih naslovnih problema previđala, nego i knjiga koja otvara važna pitanja na svakom od zahvaćenih područja i u drugim, disparatnim pravcima, kao i u širim koncentričnim krugovima. Problemi različitih konceptualizacija politike književnosti ili pak razmjerno zanemarene kolektivne dimenzije umjetničke, znanstvene i uopće intelektualne produkcije samo su neki od primjera.

Zvonimir Glavaš

LITERATURA

- Agamben, Giorgio. 1993. *The Coming Community* [1990]. Prev. Michael Hardt. Minneapolis/London: University of Minnesota Press.
- Balibar, Étienne. 2014. “Nancy’s Inoperative Community”. U: *Nancy Now*. Ur. Verena Andermatt Conley i Irving Goh. Cambridge/Malden: Polity: 20–36.
- Blanchot, Maurice. 1988. *The Unavowable Community* [1983]. Prev. Pierre Joris. New York: Station Hill Press.
- Božić, Zrinka. 2022. *The Community in Avant-Garde Literature and Politics*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Bürger, Peter. 2007. *Teorija avangarde* [1974]. Prev. Nataša Medved. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
- Esposito, Roberto. 2010. *Communitas: The Origin and Destiny of Community* [1998]. Prev. Timothy Campbell. Stanford: Stanford University Press.
- Goh, Irving. 2014. *The Reject: Community, Politics, and Religion after the Subject*. New York: Fordham University Press.
- Koselleck, Reinhart. 2006. “Crisis”. Prev. Michaela W. Richter. U: *Journal of the History of Ideas* 67, 2: 357–400.
- Kreft, Lev. 2015. “Avant-Garde, Retro-Garde and Progress”. U: *NSK: From Kapital to Capital*. Ur. Zdenka Badovinac, Eda Čufer i Anthony Gardner. Ljubljana: Moderna galerija/MIT Press: 153–167.
- Nancy, Jean-Luc. 2004. “Razdjelovljena zajednica” [1983]. U: Jean-Luc Nancy. *Dva ogleđa*. Prev. Tomislav Medak. Zagreb: Arkzin/Multimedijalni institut.
- Poggioli, Renato. 1975. *Teorija avangardne umetnosti* [1962]. Prev. Jasna Janićijević. Beograd: Nolit.
- Stimson, Blake i Gregory Sholette. 2007. “Introduction: Periodizing Collectivism”. U: *Collectivism after Modernism: The Art of Social Imagination after 1945*. Ur. Blake Stimson i Gregory Sholette. Minneapolis: University of Minnesota Press: 1–15.